

Людмила Войналович

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Організаційні передумови розвитку національних освітніх навчальних закладів в Україні в 20-х рр. ХХ століття

В умовах розбудови незалежної української держави, формування її високого міжнародного авторитету виняткового значення набувають проблеми реалізації прав і свобод громадян різних національностей, що проживають на території України, забезпечення їх мирного співжиття і спільного співробітництва, гарантування вільного розвитку національних мов і культур.

Одним з основних прав, проголошених в „Загальній декларації прав людини” та „Декларації прав національностей України”, є право всіх без винятку громадян України на освіту, включаючи реальну можливість її здобуття рідною мовою. Як відзначається в статті 3 „Декларації прав національностей України”, „...Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту...”.

Прийняті законодавчі акти створили сприятливі умови для вироблення нових всебічно обґрунтованих підходів в справі організації шкільної освіти. Вже сьогодні позитивну оцінку отримали перші кроки уряду України, відповідних міністерств і відомств у створенні мережі національних шкіл, формуванні ефективної системи підготовки та перепідготовки національних педагогічних кадрів, виданні необхідної навчальної літератури, наочних посібників і приладь.

В контексті формування перспективної програми розвитку національної школи та її кадрового забезпечення, визначення шляхів подальшого розвитку національних освітніх навчальних закладів, особливого значення набуває глибокий і всебічний аналіз досвіду минулого.

З’ясування історико-педагогічного аспекту даної проблеми дає всі підстави стверджувати, що розвиток шкільної освіти відбувався в самому нерозривному зв’язку з соціально-економічними, політичними і культурними

процесами, що мали місце в Україні, і визначався як їх позитивними, такі негативними факторами.

Осмилення набутого досвіду, найбільш істотних тенденцій, особливостей і закономірностей національного шкільного будівництва в своєму кінцевому результаті сприятиме виробленню найбільш ефективних форм і методів реалізації його завдань в сучасних умовах. З огляду на це, звернення до дослідження проблеми як організації національних освітніх закладів так і шкіл для національних меншин та відповідного їй кадрового забезпечення в Україні в 20-х рр. ХХ століття має виняткове науково-практичне значення.

Біля витоків розробки наукових засад національної школи та її кадрового забезпечення в Україні стояли такі відомі педагоги та культурно-освітні діячі як М. Василенко, В. Жаботинський, І. Огієнко, С. Русова, І. Стешенко, М. Тулов, організатори народної освіти в роки радянської влади Г. Гринько, М. Скрипник, Я. Ряппо, О. Шумський. В працях цих та інших авторів з позицій високого гуманізму обґрунтовується право всіх народів на освіту рідною мовою як одного з найголовніших чинників їх духовного відродження, збереження національного генофонду, визначаються основоположні принципи шкільного будівництва та забезпечення відповідними педкадрами освітніх установ.

20-ті роки ХХ століття характеризуються в Україні бурхливою соціальною творчістю. У галузі освіти ця творчість найяскравіше виявлялася у створенні своєрідної, базованої на врахуванні потреб українського суспільства, системи народної освіти.

З 1920 р. на більшій частині території України запанувала радянська влада, на чолі якої стали більшовики. Нова влада потребувала міцного ідеологічного підґрунтя. І тому ідеологія пролетаріату проголошувалася найбільш передовим і найвищим досягненням людської думки, єдино правильним фундаментом побудови суспільства соціальної справедливості [6: 106].

Надійним засобом впровадження цієї ідеології до свідомості широких мас керівники держави цілком слушно вважали систему освіти, яку треба було докорінно переробити, поставити на службу своїм цілям [4: 154]. Будуючи

систему освіти, здатну утверджувати в людській свідомості комуністичні ідеали, українські більшовики розуміли всю важливість використання в цій справі національної культури, національної мови, національної школи. Тому практично одночасно із створенням радянської освітньої системи почалася її українізація та переведення навчання на рідну мову. Освітня робота оголошувалася третім (після військового та економічного) фронтом боротьби за соціалізм. Саме в такому контексті вирішувалися завдання запровадження національної школи [4: 163].

Цьому процесові сприяв і загальний напрям національної політики партії більшовиків, що увійшов в історію під назвою *коренізація*. Під цим розумілося перш за все опора на місцеві, „корінні” кадри, а це, в свою чергу, вимагало забезпечення умов задля розвитку національних культур і національного життя в цілому. В Україні ця політика втілювалася у формі *українізації*.

1923 р. відповідним декретом ВУЦВК проголошувалася українізація всіх державних органів, а трохи згодом декрет РНК поширив її на навчально-виховні і культурно-освітні установи. У ньому накреслювалася програма переходу на українську викладову мову різних типів навчальних закладів. Так, освітні установи мали здійснювати облік педагогічних кадрів і для тих, хто не володіє українською мовою, організовувати відповідне навчання і паралельно з цим вжити заходів до підготовки українських педагогічних кадрів.

Як підкреслюється у праці „Нариси історії українського шкільництва(1905–1933)” за ред. О. В. Сухомлинської, у професійній освіті темпи українізації повинні були бути ще швидшими. За один рік школи, де були відповідні викладачі, переводили або всі, або окремі курси дисциплін на українську мову. При цьому особлива увага зверталася на педагогічні курси, інститути народної освіти, заклади сільськогосподарського та кооперативного профілю. З медичних освітніх установ передбачалося передусім українізувати медичний інститут у Києві та інші медшколи нижчого типу, що обслуговували українське населення. Художні освітні заклади намічалось охопити цим рухом перш за все на Правобережжі та Полтавщині, а в інших районах – у міру

можливості. Крім того, у всіх типах шкіл запроваджувалося обов'язкове вивчення української мови.

Планувалося також українізувати політосвітню мережу, радпартшколи. У світлі усіх цих заходів Наркоматові освіти пропонувалося подбати про укладання українського академічного словника, розробку української наукової термінології, а також видання необхідної кількості відповідної літератури українською мовою для забезпечення навчально-виховного процесу [4: 164].

У 1925 р. *українізація* набуває повномасштабного характеру і проголошується *загальнодержавною справою*.

Статистичні дані свідчать, що радянське керівництво наполегливо працювало в даному напрямку. За даними наведеними у історично-педагогічній літературі вже у 1924 р. у 67% установ соціального виховання навчання проводилося українською мовою. Протягом 1923–1924 років на Катеринославщині кількість цих установ збільшилася з 54,9% до 60%, на Харківщині – з 29,1% до 56,8%, на Одещині – з 34% до 40%. Щоправда, зазначався незадовільний стан цієї справи у Донбасі.

Навіть зважаючи на можливу захищеність цих цифр, що загалом було притаманне радянській статистиці, можна твердити, що у 1920-ті роки справа українізації навчально-виховних закладів значно просунулася вперед. Цей процес підкріплювався широкою видавничою діяльністю. Так, відзначалося, що протягом 1816–1916рр. Було надруковано лише 64 назви періодичних видань, в яких висвітлювалися українські проблеми. З них за період з 1816 по 1906 – 5 назв, та й то російською мовою, а решта – 59 вже українською припадає вже на десятиліття 1906 – 1916. А лише в 1926 р. побачило світ 356 назв, з них 55,3% українською мовою загальним тиражем 4476000 примірників, з яких 59,9% – українською мовою. Вся ж продукція Державного видавництва України за 1926 р. складала 1076 назв (73,2% – українською мовою) тиражем 15770480 примірників (84,5% – українською мовою). Причому особлива увага приділялася друкуванню україномовних підручників [4: 167].

Все це, безумовно, засвідчувало помітний поступ у справі розвитку української культури.

Протягом 20-х років поряд з українізацією відбувався і процес розвитку шкільництва мовами національних меншин.

В Україні, як засвідчують науковці, крім 23,2 млн. українців, у той час жило 5 млн. представників інших національностей [2: 31]. Як вже зазначалося вище, тогочасне керівництво вимагало проведення дійової пропаганди серед населення всієї України, а вона могла відбуватися найдохідливіше лише рідною мовою. Через те, з перших днів Радянської влади організовувалися національні школи. 17 серпня 1921 р. при Наркомосі УРСР було створено Раду національних меншин на чолі з Я. П. Ряппо, на яку безпосередньо покладалося завдання керувати цією ділянкою роботи [3: 30]. На першому засіданні рада розглянула питання про підготовку польських працівників у галузі освіти. У своїй роботі Рада керувалася „Положенням про організацію справ освіти національних меншостей УСРР [7]. У положенні підкреслювалося, що шкільне будівництво рідною мовою по лінії національних меншостей є в радянських республіках органічною частиною усього соціалістичного культурного будівництва. Тому всіляко пропагувався інтернаціоналізм, ідея спільності усіх „радянських націй” [7].

20-ті роки, особливо їх друга половина, характеризувалися зростанням мережі національних шкіл. Так, за віднайденими даними в архіві Рад нацмену Наркомосу України, у 1926/27 навчальному році шкіл соціального виховання для національних меншин, не враховуючи шкіл російською мовою навчання, налічувалося понад 1700, з яких понад 250 – повних та неповних семирічок за кількості учнів понад 160 тис. Серед них – єврейською мовою – близько 500 з учнівським контингентом понад 80 тис., польською – відповідно 304 (22 тис.), німецькою – понад 600 (понад 37 тис.), болгарських – понад 70 (понад 7 тис.). Якщо порівняти ці відомості з такими ж за 1923/24 навчальний рік – єврейських шкіл – 268 (42), польських – 219 (11), то прогрес у справі творення національних шкіл буде очевидним [7].

Це ж явище спостерігалось і в галузі професійної освіти. Мережа профшкіл протягом 1925-1927 рр. подвоїлася. Були започатковані педагогічні навчальні заклади для підготовки вчителів, здатних працювати у школах з національними мовами викладання. Станом на 1927 рік функціонували 4 єврейські педтехнікуми, 2 німецьких, 2 російських, по 1 – польський, болгарський, молдавський. Крім того, діяли єврейський і німецький сектори при Одеському інституті народної освіти та єврейський і німецький відділи робітфаку при цьому ж інституті, грецький відділ при Маріупольському педтехнікумі, чеська група при Київському українському педтехнікумі.

Подібні зміни відбувалися й у сфері політосвіти. Вже у 1925/26 навчальному році мовами національних меншин (крім російської) працювали до 1 тис. пунктів ліквідації не писемності, 22 вечірні школи для робітників, 9 шкіл для дорослих підвищеного типу, єврейський сектор при робітничому університеті, 8 радпартшкіл, 42 робітничі клуби та 750 сельбудів [4: 168].

Отже, українізація системи народної освіти не призводила до підкорення її винятково українській мові. Навпаки, вона сприяла розвитку національних шкіл, їх фактичному розквіту у другій половині 20-х років.

У цьому плані українськими більшовиками до певної міри продовжувалася традиція толерантності щодо мови навчання, започаткована у 1917-1920 рр. українськими національними урядами. Слід відмітити, що у наведених вище статистичних даних майже не враховуються російськомовні навчальні заклади, чим ще раз підкреслювалася їхня достатня кількість для задоволення потреб росіян, що проживали тоді в Україні.

Загалом в Україні ніколи не заперечувалася необхідність існування шкіл, де б представники інших націй навчалися рідною мовою. Навпаки, всіляко стимулювався їх розвиток.

Отже, національна педагогічна школа в 20-х рр. ХХ століття, як і вся система народної освіти, формувалася в складних політичних умовах, економічної і господарської розрухи. Незважаючи на політичну ідеологію тогочасного партійного керівництва, відбувався процес демократизації

національних освітніх установ, завдяки процесу українізації, так і простежувався активний і поступовий розвиток освітніх навчальних закладів для шкіл національних меншин.

Реалізація національної політики в освіті серед національних меншин у сучасних умовах Української державності має стати предметом подальшого вивчення.

Список літератури

1. Войналович О. О. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи для національних меншин в Україні (1917 – 1938 рр.): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Київ, 1993. – 212 с.
2. Іваненко І. П., Чирко Б. П. Національно–культурне будівництво на Україні в 20 – 30-ті роки // Радянська школа. – 1990. – № 2 – С. 31.
3. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917 – 1958 рр.). – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
4. Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933): Навчальний посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
5. Матвійчук Н. С. Підготовка вчительських кадрів в Україні (20 – 30-ті роки ХХ століття): Автор. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – Київ, 1997. – 22 с.
6. Очерки истории педагогической науки в СССР (1917 – 1980) / Под. ред. Н. П. Кузина, М. Н. Колмаковой. – М.: Педагогика, 1986. – 288 с.
7. ЦДАВОВУ України Ф 166, оп. 2, спр. 616, арк. 2; оп. 3, спр. 24, арк. 65.